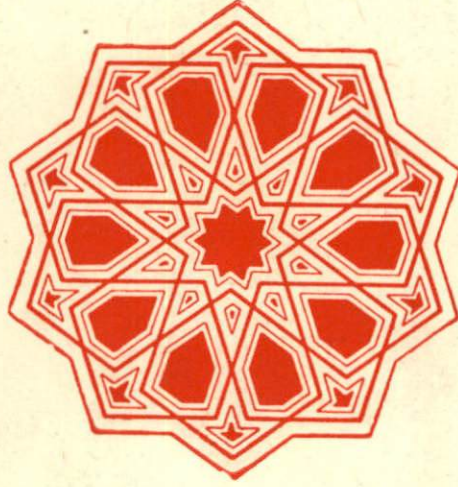

İLÂHİYAT FAKÜLTESİ DERGİSİ

ANKARA ÜNİVERSİTESİ İLÂHİYAT FAKÜLTESİ TARAFINDAN
YILDA BİR ÇIKARILIR

1958 - 1959

TÜRK TARİH KURUMU BASİMEVİ—ANKARA

1 9 6 0

Emirü Poloy Bağış

Yıl: 1958—1959

Cilt : VII

İLÂHİYAT FAKÜLTESİ DERGİSİ

ANKARA ÜNİVERSİTESİ İLÂHİYAT FAKÜLTESİ TARAFINDAN
YILDA BİR ÇIKARILIR

1958 - 1959

TÜRK TARİH KURUMU BASİMEVİ—ANKARA

1 9 6 0

İ Ç İ N D E K İ L E R

	Sayfa No.
Ali Hikmet BERKİ	: İslâmda Vakıf ..... 1 - 10
Prof. Tayyib OKİÇ	: İslâmiyette İlk Nüfus Sayımı ..... 11 - 20
Ord. Prof. Hilmi Ziya ÜLKEN	: Değerler ve İnanma Problemi Hak- kında Bazı Notlar ..... 21 - 32
Ord. Prof. Hilmi Ziya ÜLKEN	: Quelques Notes Sur le Problème Des Valeurs et de la croyance .... 33 - 42
Prof. Dr. Şakir BERKİ	: İslâm Hukukunda Adalet Esasları ve Adalet Teşkilâtı ..... 43 - 54
Doç. Dr. Mehmet TAPLAMA- CIOĞLU	: Din Sosyolojisi Çalışmaları ..... 55 - 61
Doç. Dr. Neş'et ÇAĞATAY	: Fatimîler Devletinin Kuruluşu ve Akideleri ..... 63 - 77
Nafiz DANIŞMAN	: İslâmda Mücadele Hedeflerinin De- ğişmesi ..... 79 - 83
Mehmet ÖNDER	: Mevlananın El Yazısı Üzerine Bir Araştırma ..... 85 - 87
Dr. Cavit SUNAR	: Bergsonda Cansız Madde ve Can- lılar Âlemi ..... 89 - 95
Dr. Bahriye ÜÇÖK	: Ridde ..... 97 - 113
Neda ARMANER	: Okullarda Din Öğretimi Üzerine .. 115 - 118
Dr. İbrahim Ağâh ÇUBUKÇU	: İslâm Müelliflerine Göre İlimlerin Taksimi ve Bunlar Arasında Gazzal- inin Yeri ..... 119 - 130
Dr. Necati ÖNER	: Tanzimattan Sonra Türkiyede İlim ve Mantık Anlayışı ..... 131 - 177
 <u>Bibliyografya</u>	
Dr. Yaşar KUTLUAY	: Soheil M. Afnan, Avicenne 179
Doç. Dr. Mehmet TAPLAMA- CIOĞLU	: Reuben Levy, The Social Structure of Islam 180
Doç. Dr. Hüseyin YURDAYDIN	: Prof. Dr. Y. Abadan - Prof. B. Savcı, Türkiyede Anayasa Gelişmelerine Bir Bakış 180
Nafiz DANIŞMAN	: M. Hamidullah, Le Prophète de L'İslam 181
Dr. M. Esad KILICER	: Dr. Muhammed Yûsuf Mûsa, Mu- hâdarât fî Tarîh-il Fıkh'il-İslâm ... 183

İSLÂMDA MÜCADELE HEDEFLERİNİN DEĞİŞMESİ

NAFİZ DANIŞMAN

İslâm diyanetini diğer büyük diyanetlerden ayırd eden özelliklerin en önemlilerinden biri, üstün bir gâye uğrunda mücadele emri gelir. Uğrunda mücadele edilecek gayelerin en üstünü de, ideallerin ideali olan Allahın birliği etrafında, bütün insanları bir arada toplamak vazifesidir. İslam akidesine göre, Allah göklerin ve yerin üstün Misalidir¹. Dolayısıyla Peygamberimiz, Arabistanı çevreyen büyük devletlerin reislerine yazdığı namelerde hep "Geliniz bir tek akide etrafında toplanalım ve Allahtan başkasına tapmıyalım" ibaresini tekrarlamıştır. Peygamberimiz bu dâveti, daha önce, Arap boylarına yapmış ve hemen hepsini, irşad veya Cihad yoluyla Allahın birliği etrafında toplamaya muvaffak olmuştu. Sıra Arap olmıyanlara gelince, Rasulullah, üstün maksadını onlara namelerle bildirdikten sonra, silahlı İslâm kuvvetlerinin Arabistan dışına taşmak üzere oldukları görülmüştü.

Peygamberin vefatı akabinde İslam camiasının başına geçen Ebubekir, bu camiadan ayrılmak isteyen inifratçılara karşı emansız bir savaş açarak hepsini hizaya getirmiş ve zaman fevtetmeden Allah ile Rasulünün emrettikleri yolda yürüyerek ilk İslâm ordularını İran ve Bizans üzerine sevk etmişti. Bu esasa göre İslâm dini bütün insanları bir tek ideal etrafında toplamak maksadiyle, yalnız muslihane vasıtalarla yetinmeyip icabında anîf vastalara dahi damışır. O, ne Yahudilik gibi, ırk üstünlüğü ve inhisarcılığı uğrunda mücadeleyi emreder, ne de Hiristiyanklık veya Budistlik gibi bize, müşkül anlarda, tabi'î haklarımızdan ferağati tavsiye eder. Müslümanlık bize, Dünya durdukça hakk ve hayr uğrunda mücadeleyi emrettiği gibi, mücadelenin de hakk olduğunu bildirir. El-Bakara suresinde buyurulurki: (meali) Savaş sizce sevlilmeyen bir şey olmakla beraber sizlere mukadderdir; sevmediğiniz bir şey'in size hayırlı olması mümkün olduğu gibi sevdiğiniz bir şey'in de zararlı olması mümkündür. Bunu Allah bilir, siz bilmezsiniz. El-Ma'ide suresinde buyurulur ki: (meali) Ey imân ehli, Allahtan korkunuz; Onun rızasını kazanmağa çalışınız ve Onun uğrunda savaşınızki felah bulasınız. El-Tevbeh suresinde buyurulurki: (meali) Allah, Müminlere vadettiği Cennete karşılık, onların canlarını ve mallarını satın almıştır; onlar, Allah uğrunda savaşarak öldürür ve ölürler. . . .²

Gerçi Allah, Kur'an-ı Kerimde, dine davette zor kullanılmaz³, demektedir. Evet Müslümanlar hiç kimseyi din değıştirmeğe zorlamamışlardır. Şu kadar varki tebşir maksadiyle İslâm sınırlarının ötesine giderken, ihtiyaten silah taşımak ihtiyacını duymuşlardı. Zira Arabistandaki tebşir hareketi sırasında gaddar ve ahitsiken Arap kabilelerinin İslâm mübeşşirlerine karşı irtikab ettikleri cinayetler, İslâm mücahitlerini yabancı topraklara ayak basmadan önce, ihtiyatlı davranmak zorunda bırakmıştır. Yabancı topraklara akan mücahitler karşılaştıkları milletlere, evela İslâm akidesini; ve kabul edilmediği takdirde, İslâm dostluğunu teklif ederler. Bu ikinci teklifin ancak red edildiğini ve harpten başka çıkar yol kalmadığını gördükten sonrakdirki, mücahitler kılınca müracaat ederler. Bu hareket tarzı, İslâm tarihi boyunca hep ayni surette devam

¹ El-Nahl, a. 60.

² El-Tevbe a. 111.

³ El-Bakara a. 256.

etmiştir. Binaenaleyh İslâm dininde mücadele ruhu hakim olmakla beraber, bu mücadelenin mutlak surette savaşçı olması şart değildir. Hattâ insanlık tekemmül ettikçe, bu mücadelenin savaşçılık vasfından tamamiyle kurtulup yalnız hukukî ve fikrî bir şekil alması istenmektedir. Bu mealde Allah El-Bakara suresinde buyururki: Allah uğrunda savaşırken ancak size karşı koymak isteyenlerle savaşınız; sataşmayınız, Allah sataşkanları sevmez⁴. El-Hacc suresinde buyurulurki: (meali) Zulüm görmüş olmaları dolayısıyla savaşanların, savaşmalarına müsaade edilmiştir; Allah bunların nusretine kadirdir.⁵ Bu ayetlerden anlaşılacağı vechile İslâmda Cihad, yalnız tebşirci mahiyette olup, savaşlar tedafü'î mahiyettedirler. İslâmda Cihadın tebşirden başka bir gaye gütmeyeceğini ve kan dökmekten âzamî derecede sakınmanın lazım geldiğini, Peygamberimizin en yakın arkadaşlarından olan Ömerin kaleminden okuyanım. Ömer, Suriye orduları komutanlığına tayin ettiği Ebu-Ubeydeye yazdığı mektupta derki :

“Kendisinden başka her şey fanî ve yalnız kendisi Bakî olan, bizi şaşkınlıktan kurtaran ve karanlıklardan aydınlığa çıkararak Allahtan korkmanı tavsiye ederim. Seni Halit bin Velidin orduları başına getirdim. Onlara karşı, haklarını kayıracak, surette davran. Müslümanları ganimete konmak umuduyla tehlikeye sürme; önceden yoklatıp öğrenmediğin ve nasıl girip nasıl çıkacağını bilmediğin bir yerde konaklama; keşif kollarını, yeter derecede kalabalık bir kuvvet halinde yola çıkar. *Zinhar Müslümanları tehlikeye atmyasın*. Allah seni benim gibi bir adamla denemiş, beni de senin gibi bir adamla denemiş bulunmaktadır. Dolayısıyla Dünyadan gözlerini yum, gönlünü ondan çevir. Dünya senden önceki insanları düşürdüğü gibi seni de tuzağına düşürmesin. Onların nasıl yıkılıp serildiklerini gözlerinle gördün.⁶ İşte ancak bu ruh ve bu şartlar altında Müslümanları savaşa süren Ömer ile selefi Ebu-Bekir zamanlarında, İslâm orduları, İslâm camiasına yeni milletler ve İslâm topraklarına yeni topraklar kazandırdılar. Onların bu muvaffakiyetli yürüyüşleri üçüncü Halife Osman zamanında dahi devam ettiyse de, son günlerinde ve dördüncü Halife Ali zamanında İslâmın mücadele hedeflerinde değişme izleri görülmeye başladı. Bu değişmenin en önemli sebebi şu idi: ferdî ve mâşerî hakların tatbikinde yeni ölçülere ihtiyaç hasıl oldu. Bu hâl İslâm dünyasında birbirinden farklı düşünen üç büyük fırkanın zuhuruna sebep oldu ve bunlara Havariç, Şi'a ve Ehl-i Sünnet adları verildi.

Havariç, İslâm haklarının cemaatce seçilen liyakatli heyetler tarafından himaye edilmesini istiyorlardı. Şi'a, İslâm haklarının ancak Rasulullaha en yakın akrabaları arasından seçilen bir kimseye tevdi edilmesinin lâzım geldiğini ileri sürüyorlardı. Ehl-i Sünnet ise, İslâm haklarının, vakıaları ve tesadüfleri güzel kullanmasını bilen erbab-ı zeka ve dirayet tarafından idare edilmesine rıza gösteriyorlardı. Birbirlerinden bu derece farklı olan bu kanaatleri, birbirleriyle uzlaştırmak mümkün olmadığından, üçe ayrılan İslâm kuvvetleri arasında müthiş bir boğuşma başladı. Müslümanlar kılıçlarını birbirlerinin göğüslerine çevirerek birbirlerini doğramaya başladılar. Nihayet üçüncü fırka, yani Ehl-i Sünnet fırkası, bu iç savaşlardan galip çıkarak, İslâm orduları, yabancı illerde aynı muvaffakiyetle yollarına devam ettiler.

Şu kadar varki Peygamberimizin terbiye ettiği nesil tükenince, Allah uğrunda yapılan mücadele unutulurak, ordular yağma ve tahakküm maksadiyle savaşmaya başladı. Halbuki Allah ve Rasulünün emirleri açıktır: Cihad, Müslüman olmyanları hidayete kavuşturmak için yapılır, yağma ve esir ticareti için değil. Daha yukarıda

⁴ El-Bakara a. 190.

⁵ El-Hacc a. 39.

⁶ Kitabül-Vasît A. İskenderî ve M. İnânî.

Ömerin, tercüme ettiğimiz mektubunda, Müslümanların yağma maksadiyle tehlikeye atılmamaları hususunda şiddetli tenbihatı var. Tebşirden çok, yağmacılık maksadiyle savaşılan İslâm orduları tabi'atiyle daha mu'annid bir mukavemetle karşılaşmaya ve hattâ yer yer mağlub olmaya başladılar. Bu hâle müthiş surette üzülen Ümevi Halifesi Süleyman, zulüm yapmakla iştihar eden kendi kumandanlarını birer birer katil veya azil etti. Süleymanın halefi İkinci Ömer, İstanbulun muhasarasını kaldırttı; Türküstan ve Hindistanda savaşları durdurttu; ve İslâm davasını yaymak için yalnız irşad ve tebşirin kâfi geldiğini ilan etti. Zaruret olmadıkça savaşı yasak etti. İkinci Ömerin bu hareketine muvazi olarak, bazı İslâm müctehitleri, Cihad hakkında daha mülayim nazariyeler vazetmeye başladılar.

Bunlardan Ebu-Hanife dediki: "Cihad ancak zaruret halinde vaciptir. Lüzum görülmedikçe Müslümanları savaşa sürmek gerekmez" ⁷. İmam Sevri, daha da ileri giderek dediki: "Müşriklerin kendileri taarruza geçmedikçe, onlarla savaşmak vacip değildir. Zira Allahü Taalâ buyururki: yalnız sizlere karşı savaşılanlarla savaşınız; sataşmayınız, Allah sataşkanları sevmez.,," ⁸

İşte şu bir kaç tarihî misalden anlaşılıyorki dînî gayretle yapılan büyük fetihlerden sonra, İslâm'da savaşlar hedef değiştirmiş olmakla, bunları frenlemek hattâ durdurmak ihtiyacı hasıl olmuştu. Zaten Süleyman bin Abdilmelik ile İkinci Ömerden sonra İslâm ordularının hızı kesildi. Kısa zamanda kışverler fethetmeye alışmış olan İslâm orduları, Hişam bin Abdilmelik zamanında Kafkasyada Hazarlara yenilerek Fırat ve Dicle havzaları tehlikeye girdi. Kuzey Afrika ve Fransada Mücahitlerin hızı kesildi. Daha sonraları İslâm orduları Türküstanda büyük mağlubiyet ve zayı'ata uğradı. Bütün bu mağlubiyetlere sebep, bazı muasır Arap tarihçilerinin dedikleri gibi, Süleyman bin Abdilmelikin kendi kıymetli kumandanlarını öldürmüş veya azletmiş olması değildir. Ümevi ordusunda daha nice kıymetli kumandan vardı. Fakat gerçek olan bir şey varsa, o da İslâm'da mücadele hedeflerinin değişmiş olmasıydı. Süleyman bin Abdilmelik, garazkar müverrihlerin iddia ettikleri gibi, dirayetsiz, muhteris ve şahsî emellerine mağlup bir hükümdar değildi. O, bilakis dindar ve mesuliyet hissiyle mütahassis kıymetli bir padişahı. İmam Tabari onun hakkında derki: Halk derdiki, Süleyman hayrın anahtarındır. Haccac, başlarından gidip Süleyman gelince, esirleri azad etti; (Haccacın gadrine uğrayan) mahpusları saldı; İnsanlara iyilik etti ve kendisinden sonra, Ömer bin Abdilazizin, iş başına gelmesini sağladı ⁹.

Süleyman bin Abdilmelik ile Ömer bin Abdilazizden sonra Müslümanların başına geçen Ümeviler kendilerinden matlub olan liyakati göstermedikleri için yıkıldılar; ve memnun olmıyan Müslümanların destekledikleri Abbasoğulları iş başına geldi. Bunlar, ilk önce müslüman cemaatini memnun etmeye çalışmış ve bu yüzden İslâm dünyasında parlak bir medeniyet devri açmışlardı. Fakat az sonra Abbasoğulları da, işi zulme döktüler ve kendilerinden memnun olmıyanların sayısını kabarttılar. Hele İmam Alinin evladına ve yakın akrabasına ettikleri zulüm, Şi'ileri ziyadesiyle müteessir etmiş ve ciddi surette harekete geçirmiştir. Bunlar, Afrikanın Atlas memleketlerinde giriştikleri fa'alîyet neticesinde, İmam Alinin Hz. Fatımadan olan evladına nisbetle Fatımiler adı altında yeni bir devlet kurdular. Fatımiler Atlas memleketlerinde hükümran olduktan ve Sicilya ile İtalyanın cenubunu işgal ettikten başka, kısa zamanda mısırı, Yemeni, Sinayı, Filistini ve Suriyenin cenubunu Abbasilerden kopardılar. Fatımiler, bu kadarla

^{7,8} El-Ahkamüs-Sultaniyyeh (Maverdi).

⁹ Tarih-i Taberi.

da kalmıyarak Abbasileri kendi başşehirleri olan Bağdatta ve Irakın kuzeyi ile doğusunda tehdit etmeye başladılar. Bunun üzerine İslâm dünyasında bir daha hedef değiştiren mücadele, cidden ümit kırıcı bir şekil aldı. Zira iki haneden arasındaki mücadeleye, orduların ayrı fırkaları destekleyen askerleri; ve her şehrin ayrı fırkalara mensup halkı arasında amansız bir mücadele başladı: dögüş, katil, yağma, yangın, cami ve türbelere tecavüz gibi hareketler, İslâm dünyasını dış tehlikelere karşı müdafaasız bıraktı.

Bu durumdan faydalanmak isteyen İslâm düşmanlarının başında Bizans İmparatoru ile Papa, İslâm memleketlerini çığnemek ve Müslümanlığa kesin bir darbe indirmek üzere harekete geçtiler: mütaassıp başıbozuk ordularını yola koyup tam teçhizatlı ordular düzmeye başladılar. Felaketin büyüklüğünü daha yakından gören Abbasi Halifesi, esasen dağılmak tehlikesi arzeden devletini ayakta tutmak ve İslâm düşmanlarına karşı müdafa etmek için, imanlı ve mütecanis bir orduya şiddetle ihtiyaç duymuştu. Bu ordunun muzaffer Selçuklu Türk ordusundan başka bir ordu olamayacağını da anlamıştı. Bunun üzerine Abbasi Halifesi, Büyük Türk Hakanı Tuğrul Beği Bağdada çağırıldı, disiplinli kuvvetleri sayesinde İmparatorluğun asayiş ve birliğini sağlamaya muvaffak oldu. Daha sonra Tuğrul Beğin halefleri olan Alp Arslanla Melikşaha, batıdan gelen Haçlı ga'ilesini önlemek üzere Anadolunun işgalini tavsiye etti. Filvaki Büyük Türk Hakanı Alp Arslan, Abbasi Halifesinin elinden çıkmış olan Gürcüstan ile Aras, Dicle ve Fırat havzalarını yıldırım hızıyla istirdat ettikten sonra orta ve garbî Anadolunun kapılarını açmış; ve kendisinden sonra tahta gelen oğlu Melikşah zamanında, Türk orduları Anadoluyu baştan başa fetheterek ilk milyonluk haçlı kafilesini, İzmit civarında son neferine kadar imha ettiler. Gerçi Türkler bu mutaassıp başıbozuk kafilesinin arkasından gelen teçhizatlı ve zırhlı kalabalık Haçlı ordularının kısm-ı azamını eritmekle beraber, bunların Garbî Anadolu ile bazı İslâm memleketlerinin elden çıkmasına mâni olamadılar. Şu kadar varki Türkler, iki asra yakın bir zaman süren bu ölüm dirim savaşlarının sonunda üç mühim netice elde etmişlerdi: 1 — İslâm âlemini izmihlalden kurtarmış. 2 — İstilaya uğrayan İslâm arazisinin bir kısmını istirdad etmiş. 3 — Düşmanı tamamiyle yıldırılmış olmakla, yakın bir zamanda mukabil taarruza geçmek imkanlarını hazırlamışlardı.

Türkler bu emsalsiz zaferin semerelerini koparmak üzere iken, Haçlılar kadar tehlikeli ve merhametsiz, fakat Haçlılardan yaman ve pervasız ikinci bir düşmanla karşı karşıya bulundular. Bu yeni düşman, Asyanın Mogolistan steplerinden kopan ve birer tahrip robotundan farksız olan Cingiz orduları idi. Haçlılar ga'ilesini tamamiyle bertaraf etmeden önce Mogollarla boğuşmaya başlayan Türkler, bu iki emansız hasım arasında çok büyük kayıplara uğradılar ise de, fevc fevc Türküstandan kalkıp yardımlarına koşan soydaşlarıyla eksiklerini tamamlayarak harbe devam ediyorlardı. Tarihte emsaline nadiren rastlanan bu millî tesanüd ve kaynaşma neticesinde Türkler, Mogolları da kısa bir zamanda eritip yutmağa ve yahut Yakın-Şark memleketlerinden atmağa muvaffak oldular.

Bu badireden sonra haçlılara karşı mukabil taarruza geçen Türkler, ilk Müslümanların iman ve savletiyle Cihada koyuldular. Zaferden zafere ve gazadan gazaya koşarak, Balkanların müstahkem mevkillerini düşürüp İstanbulu zaptettiler. Arkadan Orta ve Doğu Avrupa ovalarında yayılarak İslâm cemaatine yeni unsurlar ve İslâm topraklarına yeni ve zengin topraklar kattılar. Türkler bu kadarla da kalmayıp Akdeniz, Kızıldeniz, Hazar ve Basra Körfezi kıyılarında yaşayan İslâm cemaatlerinin çoğunu kendi himayeleri altına alarak onları izmihlalden veya muhakkak bir esaretten kurtarıp, asırlar boyunca bunların millî ve ırkî özelliklerini korudular.

Tab'an spormen ve mücadeleyi seven Türklerin, yüksek bir dava uğrunda mücadeleyi emreden İslam dinini istiyerek kabul etmiş oldukları, münakaşa götürmez bir hakikattir. Türklerin Yakın-Şark Müslümanlarının imdadına koşmuş olmaları, iki bakımdan fevkalade ehemmiyetli neticeler doğuşmuştur. Evela Yakın-Şarkta çoktan hedefini şaşmış olan islamî mücadeleye Türkler, eski ruh ve asaletini iade etmiş olmaları; saniyen, eski zaferlere yeni zaferler katmış ve yorgun bir insanlık camiasına asırlar boyunca hak ve adalet dağıtmış olmaları bakımından fevkalade ehemmiyetli neticeler doğurmuştur.

M. VII nci asrın başlarından XVII asrın ortalarına kadar uzayan islâmi mücadele tarihi hakkında verdiğimiz şu kıza özet, islamî mücadelenin esaslı hedeflerinden sık sık inhiraf ettiğini; ve bu inhirafın kendi tarihî mukadderatımızla yakından ilgili olduğunu göstermektedir. Üstün davalar uğrunda fikren ve bedenen mücadele etmek üzere kurulan İslâm camiası, bu davaları unuttuğu veya mücadeleden yıldıdığı gün, sönük ve acıklı bir duruma düşmektedir.

Müslümanlar, toplu veya tek tek olarak hakkın, iyiliğin ve güzelliğin hükümlerine olmaları için çalışmakla ödevli olduklarından, bu yolda karşılıklarına çıkan güçlükleri yenmek için mücadeleyi kabul etmek zorundadırlar. Bu üstün gayeye ulaşmak için elbirliğiyle girişecekleri mücadele şeklini asrımızda ilim, Âmme Hukuku ve Devletler Hukuku tayin eder. Ferdî mücadele şekline gelince, bunun hâssaten içimize yönelmiş olması gerekmektedir. Her Müslüman doğruluk, iyilik ve güzellik unsurlarına kendi içinde yer vermeğe ve bunlara karşı duran bencil ve kötü temayüllerimizle mücadele etmeğe davet edilmiştir. Bu münasebetle gelecek yazımızda "İslâmî mücadelenin iç şekli veya tasavvuf" hakkında konuşmak isteriz.

